

Ю. М. Маршавін,
канд. іст. наук, доцент, проф. кафедри державного управління
та політики зайнятості, Інститут підготовки кадрів
державної служби зайнятості України

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ЧИННИК ПРОДУКТИВНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ

У статті аналізується вплив зовнішньоекономічної діяльності на ринок праці, наслідки для стану зайнятості населення вступу України до СОТ. Виявлено основні чинники, що стримують розвиток експортної активності вітчизняних підприємств. Запропоновано напрями удосконалення зовнішньоекономічної політики як чинника формування продуктивної зайнятості населення, удосконалення її структури.

Influence of foreign trade on labour market, and the results of Ukraine's joining the WTO have been analyzed in this article. Major factors that impede the development of export activity of Ukrainian companies have been determined. Means of improving the foreign trade policy as the factor of the development of productive employment and the improvement of its structure have been suggested.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У межах хрестоматійних положень сучасних економічних теорій зв'язок між зовнішньоекономічною діяльністю і зайнятістю населення оснований на розмірі сукупного попиту, однією із складових якого є чистий експорт (різниця між експортом і імпортом). Збільшення чистого експорту викликає потребу в залученні до процесу виробництва додаткових працівників, які вироблятимуть товари і послуги для закордонних споживачів. Отже, підвищення зовнішньоекономічної активності українських виробників є ефективним шляхом зростання продуктивної зайнятості. Експорт товарів і послуг доповнює внутрішній попит на вітчизняні товари: у кризовій ситуації хоча б частково компенсує його скорочення, а під час економічного піднесення — надає динамізму неінфляційному зростанню виробництва й зайнятості.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

За період від 2000 р. загальний торговельний баланс України (загальний чистий експорт товарів і послуг) коливається від позитивного значення в 2952,4 млн дол. США до негативного — 7263,6 млн дол. США.

Як свідчить аналіз, чистий експорт послуг за 2000—2007 рр. зріс з 2335,9 до 4058,3 млн дол. США (в 1,74 разів), а чистий експорт товарів протягом шістьох років мав позитивне значення і два роки (2005, 2007) — негативне.

Значні коливання розміру чистого експорту свідчать про занадто високу залежність зовнішньоекономічної активності українських підприємств від різноманітних чинників, у тому числі випадкового (для цієї діяльності) характеру. Їх визначення є актуальним науковим завданням, а використання — важливим засобом посилення впливу зовнішньоекономічної діяльності на вітчизняний ринок праці.

Великий вплив на зайнятість населення України має, перш за все виробництво товарів на експорт, кількість і структура яких прямо й безпосередньо відбивається на зайнятості населення. У цьому контексті має значення не тільки розмір експорту, але і його структура, динаміка якої простежується з табл. 1.

Аналіз даних табл. 1 показує, що в структурі українського експорту переважають чорні метали, первинна і проміжна продукція, а питома вага машин, устаткування, транспортних засобів і приладів незначна. Україна мало експортується продукції кінце-

вого споживання, перш за все наукомістких і високотехнологічних виробів галузей машинобудування і металообробки, а також легкої промисловості. За період 2001—2008 рр. позитивне сальдо експорту-імпорту чорних металів підвищилось в 3,6 рази, а негативний баланс чистого експорту механічного обладнання, машин, механізмів, електрообладнання збільшився у 10,6 рази, транспортних засобів та шляхового обладнання — у 39,4 рази. Про деформування структури експорту та імпорту, що відбулася останнім часом, свідчить той факт, що у 2001 р. із шести найважливіших товарних груп чистий експорт мав позитивне значення за трьома, а вже у 2008 р. — тільки за одною групою — чорні метали. За сім років Україна втратила свої міцні позиції в експорті продовольства і продукції хімічної промисловості. Навіть динамічне зростання експорту продукції металургійної промисловості у 2001—2008 рр. є результатом збільшення частки саме чорних металів, а не виробів із них. Така структура експорту певною мірою впливає на посилення диспропорції в галузевій структурі економіки, перш за все в промисловості, негативно віддзеркалюється на структурі зайнятості.

Подальший розвиток експортного потенціалу України має здійснюватися з урахуванням інтегрування нашої країни в глобальні світогосподарські процеси, членства у Світовій організації торгівлі (СОТ). Але, на жаль, реалізації його потенціалу для розвитку зовнішньої торгівлі заважають несприятливі умови вступу: акцент робився не на умовах, а на строках вступу. В результаті Україна взяла на себе ряд зобов'язань більш жорстких, ніж ті, на яких вступали інші країни. Зокрема, це стосується контролю за цінами, врахування інтересів інших членів СОТ, додержання недискримінаційних умов при оподаткуванні товарів, що імпортуватимуться з країн-членів СОТ, зборів на залізничні перевезення, діяльності державних підприємств, плати за реєстрацію медикаментів і хімікатів для сільськогосподарства та за отримання ліцензій на експорт та імпорт алкогольних напоїв і тютюнових виробів тощо [1, с. 137]. У сфері промислової політики Україна втратить всі субсидії на експорт та імпортозаміщення. Середня ставка мита на товари, що ввозяться на митну територію України, знижена приблизно на 2%, а на продовольство — на 5%. Усі ці заходи ведуть до здешевлення імпортованих товарів в Україні та підвищення ціни вітчизняних товарів, що експортуються. Несприятливі умови членства в СОТ на фоні слабкої конкурентоспроможності більшості українських товарів спричинили не лише зменшення обсягів експорту, а збільшили вітчизняний ринок більш доступним для товарів не тільки з Європи, а й з азіатських країн.

Надмірну відкритість ринків України підтверджує, зокрема, той факт, що її індекс за ТДІ, який характеризує відкритість країни для імпорту, ступінь свободи у сфері торгівлі, зріс з

53,0 (1999 р.) до 82,2 (2008 р.). Лише 11 країн світу мають нижчий ступінь захисту внутрішнього ринку [2, с. 79, 83]. У короткотерміновій перспективі такі позитивні наслідки від вступу в СОТ, як зниження митних ставок на українські товари, розширення експорту українськими виробниками, що вже виробляють конкурентоспроможну продукцію (зокрема, металургійними підприємствами), доступ до міжнародного механізму вирішення торгових спорів, збільшення іноземних інвестицій, не компенсують втрати від скорочення нашого загального експорту товарів та збільшення закордонного імпорту. Відкритість України для імпорту спричинить негативні наслідки, зокрема занепад деяких підприємств і навіть галузей, які постраждають у конкурентній боротьбі, аде за індексом глобальної конкурентоспроможності (Global Competiveness Index) Україна перебуває на рівні, нижчому за середній, — займає лише 73 місце із 131 країни [3, с. 78]. Наслідком поглиблення відкритості українського ринку є збільшення імпорту високотехнологічних товарів, перш за все продукції машинобудування, електронної техніки, засобів комунікації, споживчих товарів широкого вжитку і навіть сільськогосподарської продукції.

Внаслідок цих та низки інших чинників погіршується ситуація у сфері зайнятості України, попри те, що тут і без того останнім часом відбулося скорочення питомої ваги працівників галузей з виробництва високотехнологічної продукції (табл. 2).

Так, з 2000 р. кількість найманих працівників у переробній промисловості скоротилася на 24,9%, у виробництві машин та устаткування, електричного, електронного та оптичного устаткування — понад 40%, транспортних засобів та устаткування — майже на 20%, а у легкій промисловості — більш ніж у два рази. До символічних розмірів скоротилася зайнятість у науці, науковому обслуговуванні: кількість найманих працівників, що надають послуги підприємцям з досліджень та розробок, становить менше 0,8% усієї кількості найманих працівників [4, с. 386].

Проте, участь у СОТ не повинна перешкоджати Україні розвивати двосторонні взаємовигідні економічні зв'язки, перш за все, із Росією, Китаєм та Індією. Ці країни мають надвеликі обсяги ринків, де поки що можна сформулювати попит на українські товари, в тому числі високотехнологічні.

Особливо привабливим є російський ринок, на який припадає 25,7% всього українського експорту товарів і 37,8% експорту послуг. За обсягом цей ринок можна порівняти із ринком Європейського союзу, в країні якого експорт українських товарів становить 28,3%, послуг — 34,9%. Але значення російського ринку полягає насамперед у тому, що частка товарів із значною доданою вартістю, високим ступенем переробки в українському експорті значно вища, ніж в експорті в цілому. Зокрема, у 2007 р. експорт

Таблиця 1. Товарна структура зовнішньої торгівлі України, млн дол. США

Товарна група	Експорт		Імпорт		Сальдо	
	2001 р.	2008 р.	2001 р.	2008 р.	2001 р.	2008 р.
Продовольство	1823,9	2524,3	1125,5	6456,6	698,4	-3932,3
Мінеральні продукти	1749,8	7046,1	6725,3	25441,5	-4975,5	-18395,4
Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	1478,4	5045,4	1126,8	6959,1	351,6	-1910,7
Недорогоцінні метали та вироби з них	6720,3	27633,1	821,0	6390,0	5899,3	21243,1
Механічне обладнання; машини, механізми, електрообладнання та їхні частини; пристрої для записування або відтворення зображення і звуку	1714,2	6341,2	2377,0	13378,6	-662,8	-7037,4
Транспортні засоби та шляхове обладнання	548,7	4324,1	746,1	12091,4	-197,4	-7767,3

Джерело: Статистичний щорічник України за 2004. — К.: Консультант, 2005. — С. 269, 275, 279; Статистичний щорічник України за 2007 рік. — К.: Консультант, 2008. — С. 264.

продукції машинобудування в Росію становив 35%, а в загальному обсязі експорту її частка ледь перевищила 17%. І хоча за період 2000—2007 рр. в торгівлі з Росією негативне сальдо збільшилось більш як у два рази, але при цьому український експорт у Росію продовольства збільшився у 3,3, машин та обладнання — у 5,7 рази (табл. 3).

У цьому контексті ми не можемо погодитися із думками певних політиків і науковців, які доводять необхідність переорієнтації пріоритетів у зовнішній торгівлі України з країн США, зокрема Росії, на ринки індустріально розвинутих країн Західної Європи, Америки, Східної Азії. Так, іще у 2000 р. А. Гуменюк на основі визначених ним критеріїв (рівні економічної свободи і демократії, макроекономічні показники, природно-географічні умови, якість життя і т.д.) зробив висновок, що "за умовами торгівлі пріоритетними для України є ринки таких країн, як Нідерланди, Німеччина, США, Великобританія, Франція, Сінгапур". За цими критеріями А. Гуменюк відніс Росію на 27 місце [5, с. 31]. Цілком зрозуміло, що реалізація подібних концепцій спричиняє втрату традиційних російських ринків і зменшення загального обсягу

українського експорту, в тому числі високотехнологічної продукції.

На сьогоднішньому етапі зовнішньоекономічну діяльність, спрямовану на російські ринки, гальмують перш за все політичні стосунки, недовіра між нашими країнами. Так, за результатами соціологічного опитування керівників підприємств вищого рангу в Україні і Російській Федерації, яке провели спільно інститути економіки та прогнозування НАН України та народногосподарського прогнозування РФ, серед проблем, які заважають зміцненню науково-технологічній і виробничій кооперації — респонденти на перше місце віднесли політичні (72,4%), на друге — економічні (13%), на третє — правові (4,1%) проблеми [6, с. 66].

На наш погляд, необхідно продовжувати розвивати експорт в Російську Федерацію високотехнологічної продукції через цільове підвищення експортної активності українських підприємств, спрямованої на російського споживача. Мають посилити свою присутність на російських ринках українські виробники продовольчої продукції, машинобудівельної галузі, зокрема підприємства з виробництва залізничного рухомого складу, аерокосмічної та авіаційної техніки ци-

Таблиця 2. Середньорічна кількість найманих працівників за окремими видами промислової діяльності, тис. осіб

Показник	Роки				Зменшення відносно 2000 р. на	
	2000	2005	2007	2008	тис. осіб	%
Переробна промисловість	2917	23723	2268	2192	725	24,9
Легка промисловість	262	147	120	108	154	58,8
Виробництво машин та устаткування	497	352	310	293	204	41,0
Виробництво транспортних засобів та устаткування	283	247	232	229	54	19,1
Виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування	281	174	168	165	116	41,3

Складено за: Праця України 2008: Статистичний збірник. — К.: Державний комітет статистики, 2009. — С. 183.

Таблиця 3. Баланс українсько-російської торгівлі за основними товарними групами, млн дол. США

Товарна група	Експорт		Імпорт		Сальдо	
	2000 р.	2007 р.	2000 р.	2007 р.	2000 р.	2007 р.
Продовольство	447	1476	127	641	350	835
Паливо мінеральне	29	156	3323	7610	-3294	-7454
Хімічні продукти	669	1303	236	1673	433	-370
Чорні метали та вироби з них	925	3838	108	1542	817	2296
Машини та обладнання	816	4671	776	3073	40	1598
Всього	3491	13325	5024	16425	-1533	-3100

Складено за: Статистичний щорічник України за 2007 рік. — К.: Консультант, 2008. — С. 258, 268.

вільного призначення, підприємства автомобіле- і суднобудування, радіоелектронної промисловості та сільськогосподарського машинобудування.

Необхідно сприяти створенню інституційних форм науково-технічного співробітництва за участю державних і бізнесових структур, зняття інституційних обмежень у розвитку взаємних економічних зв'язків. Йдеться, зокрема, про поновлення "Угоди про взаємодію на ринках третіх країн", підписаної у 2003 р., Генеральної угоди про експорт зброї між "Укрспецекспортом" і "Рособоронекспортом" від 2001 р. До речі, припинення співпраці за останньою угодою спричинило зменшення закупівлі російською компанією "Тактична ракетна зброя" двигунів для крилатих ракет у ВАТ "Мотор Січ", поступове зменшення закупівлі іншої продукції українського військово-промислового комплексу. Тому розвиток торгівлі з цією країною, удосконалення й спрощення правил і процедур руху товарів через кордон — це стратегічне завдання української влади щодо удосконалення зовнішньоекономічної діяльності.

ВИСНОВКИ

У сучасних умовах істотним чинником досягнення продуктивної зайнятості, яка потерпає від скорочення внутрішнього попиту, повинна стати більш чітка зовнішньоекономічна політика, спрямована на розвиток експорту високотехнологічних товарів і послуг, отримання вигоди від участі у світовому розподілі праці. До того ж активізація участі нашої країни в міжнародній торгівлі стимулює конкуренцію й обмежує монополізм всередині України. Але вступ до СОТ призводить до істотного обмеження вибору Україною напрямів власної торговельної політики. Багато питань, які раніше були у сфері національної політики, відтепер піддаються жорсткій регламентації з боку міжнародного співтовариства. Із набуттям членства в СОТ не можна встановлювати прямі обмеження імпорту і пряме стимулювання експорту (мити, квоти, акцизи, інші прями протекціоністські засоби).

Остання теза заслуговує спеціальних зауважень. Лібералізація зовнішньої торгівлі для економічно слабких країн спричиняє втрату ними

ринків збуту, що призводить до занепаду виробництва й ліквідації багатьох тисяч робочих місць. Як справедливо пише з цього приводу американський економіст Дж. Стігліц, західні країни змушують бідні держави усувати торговельні обмеження для вільного руху товарів, захищаючи при цьому бар'єрами свої внутрішні ринки [7, с. 30]. Незважаючи на проголошені заяви розвинених країн щодо сприяння взаємовигідній торгівлі, не вдалося домовитися про перерозподіл на світових ринках частки експорту й імпорту на користь країн, що розвиваються. Багато розвинених країн встановлюють бар'єри для імпорту і субсидують експорт. Майже всі країни-члени СОТ, незважаючи на заборону, в той чи інший спосіб допомагають, приміром, сільському господарству (надання пільгових кредитів, грантів тощо), що значно підвищує конкурентоспроможність їхньої продукції. Зокрема, у Чеській Республіці державний інтервенційний сільськогосподарський фонд щорічно на заході підтримки експорту деяких видів сільськогосподарської продукції виділяє не менш як 2,5 млрд чеських крон.

Досвід певного протекціонізму слід застосовувати в Україні.

Проте, необхідно враховувати, що державні засоби стимулювання експорту і обмеження імпорту в умовах членства в СОТ матимуть другорядний, допоміжний характер. Нам слід ефективніше використовувати досить значні потенційні можливості деяких вітчизняних факторів виробництва, перш за все таких, як сільгоспугіддя, робоча сила і науковий потенціал. Ми маємо істотний запас наукових знань і технологічного потенціалу в таких галузях, як авіаційна і ракетно-космічна техніка, атомне турбобудування, верстатобудування, енергетичне машинобудування. Підвищення ефективності використання сільгоспугідь може значно підняти конкурентоспроможність продукції харчової і переробної галузей виробництва. Оновлення основного капіталу цих галузей не тільки потребує менше коштів і дасть більш швидку віддачу, але й може вирішити надзвичайно гостру проблему зайнятості в багатьох невеликих моногалузевих містах і селищах, де немає інших підприємств.

Нашій державі необхідно розвива-

ти також інституційні засоби зовнішньоекономічної діяльності, зокрема різноманітні асоціації і спілки експортерів, що відстоюють чесні правила міжнародної торгівлі; мережу торгових представництв, комерційних агентів, оптових складів, виставкових центрів, які забезпечуватимуть маркетингову і рекламну підтримку українських експортерів.

Для збільшення обсягу експорту високотехнологічної продукції необхідно розвивати двосторонні економічні зв'язки, насамперед, із Росією, Китаєм, Індією — країнами, що мають надзвичайно ємні внутрішні ринки. Для цього слід визначити ті сегменти ринку, на яких вітчизняні виробники можуть мати конкурентні переваги, з урахуванням цього розвивати машинобудівний комплекс, сприяти розробці й впровадженню у виробництво передових технологій і науково-технічних досягнень.

З метою прискорення позитивних результатів від членства в СОТ необхідно скорегувати стратегію національного виробництва, сприяти здійсненню структурних зрушень в економіці, перш за все її переорієнтації на наукоємну продукцію високого ступеня переробки. Тільки через модернізацію вітчизняної економіки, підвищення конкурентоспроможності продукції на внутрішньому і зовнішніх ринках, досягнення рівноправного членства у СОТ цілком реально отримати переваги від участі в процесах глобалізації світогосподарських зв'язків, сприяти прогресивним зрушенням у зайнятості населення.

Література:

1. Якушева А.Е. Вступление Украины в ВТО: последствия для украинской экономики и российско-украинских отношений // Экономика і прогнозування. — 2009. — № 1. — С. 136—145.
2. Панфілова Т. Україна в глобальному торговельному та інвестиційному середовищі / Т. Панфілова // Економіка України. — 2009. — № 6. — С. 75—84.
3. Вардомский Л.Б. Взаимные экономические связи в контексты модернизации экономики России и Украины / Л.Б. Вардовський // Экономика і прогнозування. — 2009. — № 1. — С. 77—89.
4. Гуменюк А. Стратегія пошуку пріоритетних зовнішніх ринків збуту / А. Гуменюк // Економічний часопис. — 2000. — № 11—12. — С. 28—31.
5. Федулова Л. Проблеми і перспективи виробничої та науково-технологічної кооперації підприємств України й Російської Федерації: експертна оцінка / Л. Федулова, О. Балакірева // Економіка України. — 2009. — № 8. — С. 56—67.
6. Стігліц Дж. Глобалізація та її тягар: пер. з англ. / Дж. Стігліц. — К.: Вид. дім "КМ Академія", 2003. — 438 с.
7. Губені Ю. Розвиток системи регулювання аграрного ринку в чеській республіці / Ю. Губені // Економіка України. — 2009. — № 8. — С. 68—77.

Стаття надійшла до редакції 03.11.2009 р.